

la istoria bisericii române. – Cernăuți, 1925; 44. Daszkiewicz S. Die Lage der gr.-or. Ruthenen in der Bukowiner Erzdiocese. Zugleich Antwort auf die «Apologien» des Bukowinaer gr.-or. Mitropolitens Silvestru Morariu-Andriewicz. – Czernowitz, 1891; 45. Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Czernowitz, 1908; 46. Kaindl R. F. Geschichte der Bukowina von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Czernowitz, 1904; 47. Moraru P. Bucovina sub regimul Antonescu (1941–1944). – Chișinău, 2004. – Vol. II; 48. Nistor I. Istoria bisericii din Bukowina și a rostului ei national-cultural în viața românilor bucovineni. – București, 1916; 49. Onciul I. de. Fondul religiosarilor gr.-or. al Bucovinei. Substratul, formarea, dezvoltarea și starea lui de față. Reproducere separată de'n Candela 1889–1891. – Cernăuți, 1891; 50. Piguliak H. Die Kirchenfrage in der Bukowina. – Czernowitz, 1914; 51. Reli S. Facultatea de Teologie din Cernăuți (scurt istoric, situație și călăuză). – Cernăuți, 1942; 52. Romstorfer K. A. Die Kirchenbauten in der Bukowina. – Wien, 1896; 53. Valenciu D. Visarion Puiu, Mitropolit al Bucovinei (1935–1944), un martir al demnității ortodoxe // Analele Bucovinei. – 2004. – Anul XI. – № 1. – P.41-82; 54. Wickenhauser F. A. Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina. Bd.4. Geschichte des Bistums Radautz und des Klosters Gross-Skit. Bdch.1. – Czernowitz, 1890.

УДК 94(540) “1565”

Анатолій КУЗЬ, Андрій ФЕДОРУК

ТАЛІКОТА 1565 Р.: ДО 450-РІЧЧЯ ОДНІЄЇ

З ВИРІШАЛЬНИХ БИТВ У ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІНДІЇ

У даній статті автори розглядають головну подію священної війни мусульманських султанатів Декана з індуською державою Віджаянагар – битва під Талікота 23 січня 1565 р. Відзначається, що, незважаючи на вагомі наслідки цього бойового зіткнення в історії Південної Індії, вона не знайшла належного відображення у сучасних наукових історичних працях. Висвітлюється підготовка та перебіг вирішальної битви між двома арміями. Окрема увага приділяється аналізу ролі вогнепальної зброї у цьому бойовому зіткненні. Розкриваються наслідки битви під Талікота для подальшого політичного розвитку на півдні Індостану.

Ключові слова: Битва, індуси, Віджаянагар, мусульмани, Декан, султанати, Алія Рама Рая, Алі Аділ-шах I, Хусейн Нізам-шах I, священна війна, Талікота, 1565 р., порохова революція, Південна Індія.

Анатолий КУЗЬ, Андрей ФЕДОРУК

ТАЛИКОТА 1565 Г.: К 450-ЛЕТИЮ ОДНОЙ ИЗ РЕШАЮЩИХ БИТВ В ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИНДИИ

В данной статье авторы рассматривают главное событие священной войны мусульманских султанатов Декана с индусским государством Виджаянагар – битва при Таликота 23 января 1565 г. Отмечается, что, несмотря на весомые последствия этого боевого столкновения в истории Южной Индии, оно не нашло надлежащего отображения в современных научных исторических трудах. Освещается подготовка и ход решающей битвы между двумя армиями. Отдельное внимание уделяется анализу роли огнестрельного оружия в этом боевом столкновении. Раскрываются последствия битвы при Таликота для дальнейшего политического развития на юге Индостана.

Ключевые слова: Битва, индусы, Виджаянагар, мусульмане, Декан, султанаты, Алия Рама Рая, Али Адил-шах I, Хусейн Низам-шах I, священная война, Таликота, 1565 г., пороховая революция, Южная Индия.

Anatoliy KUZ', Andrii FEDORUK

TALIKOTA A. D. 1565: TO 450 YEARS OF ONE OF THE DECISIVE BATTLE IN THE HISTORY OF MEDIEVAL INDIA

The main event of holy war of Muslim sultanates of Deccan with the Hindu state Vijayanagara – the Battle of Talikota on January 23, 1565 is elucidated in this article. The authors note that, despite the significant impacts of this martial clash in the history of South India, it was not duly reflected in modern scientific history works. In this case, the authors observe that the Indian historians have this Great Battle rather preconceived relation, accentuated the main attention only on those aspects that make it possible to interpret it as a «war between Hindus and Muslims», which does not correspond to historical reality.

This problem is not cleared enough in another foreign historical science, where the main attention is paid also to the religious aspect of

this military confrontation. This problem is not examined also enough in the Russian scientific literature, where the conceptions of the Battle in 1565, given above, are criticized too. In view of the fact, that the several aspects of the decisive battle clash between Deccan military forces and vidzhayanagars army are not enough studied, and in the national historiography there are no studies about it, it should again apply to the coverage of this important event in the medieval history of India.

The attention is paid to the fact that the battle took place due to the aggravation of another military confrontation between the Muslim sultanates of the Deccan and the Hindu Vijayanagara state, which was caused by the arrogant policy of chief minister Aliya Rama Raya. The circumstances of the formation of military coalitions of Deccan sultans against vidzhayanahar's ruler are revealed too. The authors disclose the diplomatic activity of sultans Ali Adil Shah I, Ibrahim Qutb Shah Wali and Hussain Nizam Shah I. They attempt also to find out the strength of the military forces of opposing parties. In addition to that, they note that in the Deccan Sultanate, in their administrative and military system the Indians occupied a prominent place, that the army, which won in 1565, was composed mostly of Hindus, and among the killed commanders on the battle-field of the Vijayanagara about half were Muslims. The kinds of the troops of both armies, which participated in the Battle of Talikota, are analyzed too. Particular attention is paid to the role of fire-arms in a martial art in South India.

The course of the decisive battle between two armies on January 23, 1565 is revealed too. The authors analyze the effect of surprise of military attack of the Deccan sultanates on the army of Aliya Rama Raya on the river Krishna. They note a more effective action of the Muslim gunpowder artillery during the Battle, commanded by Chalabi Rumi Khan, distinguished officer from Asia Minor. The role of two Muslim military commanders (Gilani Brothers), who in the midst of battle, sided with the antividzhayanagara's coalition forces, is elucidated too. The results of the Battle of Talikota are also revealed for further political development of South India.

Key words: Battle, Hindus, Vijayanagara, Musulmans, Deccan, sultanates, Aliya Rama Raya, Ali Adil Shah I, Hussain Nizam Shah I, holy war, Talikota, A. D. 1565, Gunpowder Revolution, South India.

У кінці Середньовіччя на території південного Індостану одночасно існувало декілька різних за розмірами і релігійним віросповіданням феодальних держав, які зазвичай постійно ворогували й вели між собою нескінчені війни. Тому, грандіозне побоїще, яке відбулося 23 січня 1565 р. між об'єднаними союзниками військовими силами чотирьох мусульманських султанатів Декана і армією індуської держави Віджаянагар поблизу Талікота¹, заслуговує на увагу як з огляду на його політичні наслідки й кількість військ сторін, що брали в ньому участь, так і утвердження в регіоні нових тактичних принципів ведення бойових зіткнень у польових умовах.

Необхідно відзначити, що здавалось би окреслена проблема в зарубіжній історіографії мала б найкраще бути висвітлена у індійській науковій літературі. Проте, як з'ясувалося під час побіжного вивчення останньої, – це зовсім не відповідає дійсності. Так, в класичній праці «Історія Індії», яку написали Н. К. Сінха і А. Ч. Банерджі, у стислій формі подаються тільки загальні причини та передумови, котрі призвели до протистояння між головними фігурантами цього масштабного воєнного конфлікту. Про саме ж вирішальне зіткнення говориться лишень те, що «діючи спільно, війська Біджапура, Ахмеднагара, Голконди і Бідара завдали нищівної поразки армії Віджаянагара в битві під Талікота (Ракшас – Тангді) 23 січня 1565 року» [34, с. 198]. Мало чим відрізняється у справі висвітлення досліджуваної теми і монографія відомого історика К. М. Паніккара «Нарис історії Індії», у котрій він зазначив, що мусульманські султанати «усвідомивши небезпеку, яка загрожувала їм через взаємні чвари, з боку зростаючої могутності Віджаянагара, об'єдналися і в 1565 р. у битві під Талікота розбили армію Віджаянагара. Розгром був повний»

¹ Саме за назвою цього невеликого біджапурського міста указана велика битва стала найбільш відомою у науковій літературі, хоча окремі зарубіжні дослідники іменують її також «битвою під Ракшас і Тангді» [42, р. 202-203]. Індійський історик Х. К. Шервані встановив, що усі ці населені пункти розташовані доволі далеко від основного місця бойового зіткнення, і запропонував його називати «битвою на річці Крішна» [60, р. 375; 61, р. 157]. Однак, цей варіант не знайшов належної підтримки у спеціалістів з Середньовіччя та Ранньомодерної історії Індії [18, с. 133; 30, с. 194; 40, р. 83, 92; 59 р. 37, 67].

[30, с. 194]. На цьому все, далі автор в роботі зосереджує повну увагу лише на висвітленні політичних наслідків поразки індуської держави, котра на його думку була не така катастрофічна як це здавалося на перший погляд. Але те, що ця воєнна подія була однією з визначальних у історичній долі народів усього Індостану вказують неодноразові згадки про неї при висвітленні дослідником подальшого державного розвитку на півострові [30, с. 213-214, 220].

Подібна ситуація з подачею матеріалу про цю велику битву в індійській історіографії спостерігається і на мезорегіональному рівні. Зокрема, у монографії історика-марксиста Й. Баларамамурті, присвяченій минулому населення штату Андхра, про розглядувану подію також міститься дуже стисле повідомлення. «В 1565 році усі п'ять мусульманських держав, – писав автор, – об'єднавшись, напали на Віджаянагар. У кровопролитному бою поблизу Талікота віджаянагарські війська були розбиті, загинув і сам Рамарая» [18, с. 133]. Однак, на відміну від вище названих дослідників саме у його праці вдається натрапити на ту історіографічну тенденцію, яка призвела до такого, на перший погляд, незрозумілого висвітлення окресленої проблеми в індійській науковій літературі. Так, він зауважив, що «в результаті цього битва під Талікота (1565 року) перетворилась у *війну між індусами та мусульманами* (курсив наш. – Авт.), котра виявилася початком кінця імперії Віджаянагар» [18, с. 145]. Отож головна проблема наукового висвітлення указанного бойового зіткнення полягає скоріше за все у релігійній площині. На підтвердження свого припущення наведемо спостереження відомого російського індолога Л. Б. Алаєва, який неодноразово відвідуючи Індію під час наукових відряджень, із сумом відзначав, що у її історіографії «з позиції релігійних зіткнень до цих пір трактується історія Віджаянагара – великої південноіндійської держави XIV – XVI ст. Вона дійсно легко піддається такій інтерпретації. Держава виникла після захоплення військами «мусульманського» Делійського султанату територій Південної Індії й стала заслоном від

подальших вторгнень з Півночі. У продовж всього періоду свого існування вона билася з державами, розташованими північніше, які, на жаль, були «мусульманськими». Боротьба йшла зі змінним успіхом до 1565 р., коли Віджаянагар зазнав вирішальної поразки від військ чотирьох султанатів, що для цього об'єдналися» [14, с. 259]. Про те, що така упередженість зберігається в індійській історіографії й до сьогодні чітко вказує популярна монографія С. Б. Коада, яка згідно зі своєю назвою мала б повністю розкрити досліджувану тему. Проте в ній як і у вище названих роботах більше місця приділяється не перебігу самої великої битви під Талікота, а її причинам та наслідкам, а також головним дійовим особам цієї вирішальної кровопролитної драми – віджаянагарському магапрадхану Алії Рама Раї (мал. 1) та його двом братам, п'яти мусульманським правителям султанатів Декана і т. д. [48, р. 29-58]. Аналогічну тенденцію у висвітленні означеної проблеми можна побачити і в невеликій статті К. К. Басу «Битва під Талікотою – До і Після (з мусульманських джерел)» [39,

Мал. 1. Алія Рама Рая.
Замальовка XVI ст.

р. 245-254]. Релігійний аспект воєнного протистояння знайшов чітке відображення і в роботах Х. К. Шервані та Р. Шиама, які детально проаналізували дипломатичну і військову діяльність Хусейна Нізам-шаха I (мал. 2) та Ібрагіма Кутб-шаха Валі (мал. 3) – правителів Ахмаднагара і Голконди [60, р. 359-381; 62, р. 116-141].

Що ж стосується інших зарубіжних наукових праць з розглядуваної проблеми, то, в першу чергу, слід звернути увагу на дослідження Р. Сьюелла «Забута імперія (Віджаянагар): Вклад у історію Індії», у котрій британський індолог, ґрунтуючись переважно на суб'єктивних повідомленнях персько-

Мал. 2. Хусейн Нізам-шах I.
Деканська мініатюра XVI ст.

графії. В такому самому заполітизованому тоні стисло висвітлив перипетії вирішальної битви під Талікота і Т. В. Хейг у відповідному томі «Кембриджської історії Індії» [43, р. 448-450]. У цей самий час іспанський історик Г. Херас в монументальній праці, присвяченій правлінню останньої віджаянагарської династії Аравіду, подав достатньо розгорнуту панораму досліджуваної події. Проте, його надто апологетичне ставлення до наративних джерел не дало можливості автору глянути більш критично на окремі важливі аспекти цієї великої битви, яка залишила досить помітний слід

го хроніста Мухаммеда Касима Хіндушаха Ферішти кінця XVI – початку XVII ст., подав свій аналіз бойового зіткнення об'єднаного союзного війська деканських султанатів з армією держави Віджаянагар у січні 1565 р. [58, р. 199-206]. При цьому, автору теж не вдалося уникнути тієї релігійної кон'юнктури, яка згодом буде притаманна індійській історіо-

Мал. 3. Ібрагім Кутб-шах Валі.
Деканська мініатюра
XVI ст.

у історії народів південного Індостану. Так, це стосується окремих військових моментів розглядуваного бойового зіткнення, які не знайшли належного ґрунтового аналізу в зазначеній монографії [45, р. 194-217]. Крім того, лаконічні відомості про битву під Талікота та її політичні наслідки для феодальних держав, що брали в ній участь, можна знайти у загальних (наскрізних) курсах з історії Індії, написаних Дж. Кеєм, Х. Кульке і Д. Ротермундом [25, с. 400-401; 50, р. 182, 191-192]. Не обійшли своєю увагою це переломне бойове зіткнення у своїх роботах відомі індологи Р. М. Ітон й Б. Штейн, котрі написали відповідні частини у «Новій Кембриджській історії Індії», присвячені політичному, соціальному і економічному розвитку мусульманських султанатів Декана та індуської держави Віджаянагар. Попри усю ретельність й ґрунтовність обох досліджень битва під Талікота не знайшла в них докладного відображення, хоча неодноразово згадується у різних контекстах на сторінках названого монументального видання [40, р. 83, 92, 94, 98-99, 105; 59, р. 37, 67, 71, 75, 80-81, 84, 90, 115, 117, 122, 131]. На жаль, означена тема залишилася не розкритою і в «Харперській енциклопедії воєнної історії», написаної Р. Е. й Т. Н. Дюпюї. В ній тільки коротко сказано, що «зарозумілість самого царя і могутність його держави призвели до тимчасового об'єднання Біджапура, Бідара, Голконди та Ахмаднагара у антивіджаянагарську коаліцію. У битві під Талікота (в султанаті Біджапур; 23 січня) Рамарайя зазнав поразки і загинув. Потім переможці спалили столицю Віджаянагара, яку більше ніколи так й не було відбудовано» [23, с. 349].

Не пощастило розглядуваній проблемі з висвітленням і в російській науковій літературі. Незважаючи на обґрунтовану критику робіт інших зарубіжних дослідників, у працях, які вийшли з під пера та загальної редакції вже вище згаданого Л. Б. Алаєва, вирішальна битва 1565 р. між об'єднаними військовими силами деканських султанатів та віджаянагарською армією також викладається дуже побіжно або у стислій формі [15, с. 136-137; 24, с. 326-327]. Хоча, в одній з його основних монографій «Південна Ін-

дія. Соціально-економічна історія XIV – XVIII ст.» автор визнає, що «хронологічні рамки роботи визначаються, таким чином, політичними подіями, що є безсумнівним недоліком для історико-економічного дослідження. Однак в даний момент неможливо дати більш обґрунтовану систему періодизації, оскільки недостатньо вивчена економічна історія Південної Індії у попередній період» [13, с. 5]. При цьому, одною з рубіжних дат у своїй праці він сам визначив 1565 р., коли за його словами «почався новий період історії» вказаного регіону [13, с. 16]. Єдиним позитивом, який вирізняє наукові роботи Л. Б. Алаєва з поміж інших є те, що у них він постійно наголошує на перебільшенні релігійного аспекту в цій переломній битві. На думку автора, у мусульманських султанатах Декана, «в їх адміністративній і військовій системі індуїсти займали помітне місце, що армія, котра перемогла у 1565 р., була за складом переважно індуською, а серед загиблих на полі бою воєначальників з боку Віджаянагара приблизно половина виявилася мусульманами» [14, с. 259]. У праці К. А. Антонової «Англійське завоювання Індії в XVIII ст.» велика битва під Талікота згадується лише як важлива подія для характеристики політичного становища феодальних держав південного Індостану до появи британців. Крім того, неможна погодитись з висновками автора щодо політичної долі держави Віджаянагар після завданої їй нищівної поразки [17, с. 29-30]. У декількох словах про останню розповідається також у роботах А. М. Осипова, В. А. Александрова, Н. М. Гольдберга та С. І. Тюляєва [29, с. 191-192; 35, с. 365]. Зважаючи на те, що в зарубіжній науковій літературі ряд аспектів вирішального бойового зіткнення між деканськими військовими силами та віджаянагарською армією залишаються недостатньо вивченими, а у вітчизняній історіографії про неї відсутні будь-які дослідження, то слід ще раз звернутися до висвітлення цієї важливої події в Середньовічній історії Індії.

Битва відбулася у наслідок чергового загострення воєнного протистояння мусульманських султанатів Декана з індуською державою Віджаянагар, викликаних зарозумілою політикою

Мал. 4. Алі Аділ-шах I.
Деканська мініатюра
XVI ст.

магапрадхана Алії Рама Раї – літнього і досвідченого головного міністра магарадждхіраджі² Садашіві Раї (1542 – 1570) з династії Тулува, котрий з 1540 р. був фактично реальним правителем усього півдня Індостану [40, р. 92-99; 47, р. 34-45]. Його політика у деканських справах не була новою. Подібно до свого великого попередника, віджаянагарського правителя Крішнадева Раї (1509 – 1529), він намагався постійно грати роль строгого арбітра в міжусобицях султанатів Декана. Так, «ще під час першої кампанії, – повідомляє Ферішта, – коли Алі Аділ-шах (мал. 4) закликав на до-

помогу Рама Раю, індуси в Ахмаднагарі здійснювали масове насильство і всіляко виявляли свою зневагу до священної релігії правовірних і відправляли їхні язичницькі обряди в мечетях. Султан був глибоко вражений цим святотатством, але, не маючи можливості перешкодити, був змушений залишатися стороннім спостерігачем. По завершенні цього походу Рама Рая, сповнений презирства до ісламських султанів, відмовив їхнім послам у належній повазі. Коли він допустив їх до своєї особи, то не запропонував їм сісти, і поводився з ними презирливо і зарозуміло. Він змусив їх йти пішки слідом за ним під час його громадського виїзду, і не дозволяв їм сідати на коней без свого наказу. Після повернення з останнього походу на Нульдрут (Nuldroog. – Авт.) всі командири і воїни його армії поводитися з мусульманами із пре-

² Дослівно цей титул віджаянагарського правителя перекладався як «цар царів», а європейські (португальські) мандрівники іменували його на свій лад «імператором» або «королем» [5, р. 339, 373; 7, р. 280-281].

зирливою зарозумілістю, насміхалися над ними і всіляко давали їм відчутти свою зверхність. Рама Рая, під час зворотної дороги, оглядаючи жадібним поглядом володіння Кутб-шаха і Аділ-шаха, спрямував війська до границь кожного з них» [11, р. 122-123]. За укладеним мирним договором 1563 р. правитель Голконди був змушений поступитися магапрадхану Віджаянагара, розташованими на північ від річки Крішни, фортецями Ковілконда, Пангал і Ганпура [11, р. 123; 49, р. 33-34].

Однак, після цього відбулося щось неймовірне. За словами вище названого перського хроніста, «через те, що Рама Рая щодня продовжував зазіхати на землі мусульман, Алі Аділ-шах прийняв рішення, спробувати, покарати його за гордовитість і покінчити з його могутністю, об'єднавши сили усіх єдиновірців у спільну коаліцію проти нього; з цією метою він запросив [до себе] на нараду своїх друзів і особистих радників» [11, р. 123; 45, р. 194-195]. Деякі з них добре знали, що Алія Рама Рая є дуже могутнім і багатим індуським правителем, оскільки мав величезні прибутки, що надходили до нього з великої кількості морських портів³ на додачу до значних територій і залежних від нього багатьох володінь. Крім того, він мав у своєму розпорядженні надто велику за чисельністю армію, щоб кожний із деканських султанів на одинці міг його здолати. Тому біджапурському правителю порадили створити спільну коаліцію з іншими мусульманськими султанами і оголосити Віджаянагару священну війну – «джихад» [11, р. 124; 45, р. 195-196]. Алі Аділ-шах I (1558 – 1579), уважно вислухавши ці поради, погодився з ними і відправив свого вірного Кішвар-хана з таємною місією до Ібрагіма Кутб-шаха (1550 – 1580). Той охоче вислухав посла султана Біджапуру і запропонував свої послуги у посередництві між Алі Аділ-шахом та його головним суперником – правителем Ахмаднагара. В підсумку до столиці останнього послом поїхав Мустафа-хан – одна з найдовіреніших і досвідченіших осіб з оточення голкондсько-

³ Збереглися повідомлення, що віджаянагарському магапрадхану більше шестидесяти морських портів сплачувало податки [11, р. 124-125; 58, р. 198].

го правителя, якого Хусейн Нізам-шах (1553 – 1565), заздалегідь попереджений про важливість привезеної ним пропозиції, удостоїв своєї приватної аудієнції. Під час неї, за свідченням Ферішти, посол Кутб-шаха «нагадав йому, що за часів правління султанів Бахмані, коли уся могутня влада мусульман була зосереджена в руках одного правителя, між ним та Віджаянагаром існувала повна рівність сил; тепер же, коли мусульманські правителі є роз'єднані, політична необхідність вимагає їх нагального об'єднання та підтримки тісного союзу, щоб вони могли разом виступити проти спільного могутнього ворога, повалити владу правителя Віджаянагара, який підкорив собі усіх раджив Карнатіка, і відкинути його подалі від ісламських країн; якщо вони зроблять це, то їх піддані, турбота про благополуччя яких по волі Всевишнього входить до числа найперших обов'язків правителя, зможуть звільнитися від утисків невірних, а їх мечеті й святі місця більше не осквернятимуться ідолопоклонниками» [11, р. 124-125; 45, р. 196].

Промова Мустафи справила на ахмаднагарського правителя сильне враження. В результаті було укладено союз двох деканських султанатів, котрий додатково вирішили скріпити подвійним династичним шлюбом: Хусейн Нізам-шах I зобов'язався видати свою дочку Чанд Бібі заміж за Алі Аділ-шаха I, віддавши також фортецю Шолапур в якості її посагу, тоді як його старший син Муртаза повинен був одружитися на сестрі біджапурського правителя [11, р. 125, 413]. Цими діями було закладено підвалини спільної антивіджаянагарської коаліції, до складу якої невдовзі увійшли Ібрагім Кутб-шах Валі та Алі Барід-шах I (1542 – 1580) (мал. 5) – правитель Бідарського султанату [11, р. 125-126]. Окремі зарубіжні дослідники зробили припущення, що до цієї коаліції султанатів Декану приєднався також Бурхан Імад-шах (1562 – 1568) – правитель Берарського султанату [43, р. 448; 45, р. 197-198; 58, р. 198-199]. Проте, Г. Херас в своїй роботі навів переконливі аргументи, згідно котрих останній перебував у стані постійної ворожнечі з Нізам-шахом, через що просто не міг ста-

Мал. 5. Алі Барід-шах I.
Деканська мініатюра XVI ст.

ти його союзником в майбутній великій битві з Рама Раєю [45, р. 198]. Отже, відсвяткувавши два гучних весілля, чотири мусульманські султани, об'єднані єдиним союзом (мал. 6), почали готуватися до великої священної війни⁴.

Досить знаменно, що у Віджаянагарі украй безтурботно поставилися до нової серйозної загрози. «Пам'ятаючи, як неодноразово, – писав Р. Сьюелл, – але марно мусульмани намагалися завдати шкоди великій столиці, і як понад два століття вони не змогли успішно пробитися на південь, її жителі продовжували займатися своїми повсякденни-

ми справами без тіні страху або розуміння небезпеки; навантажені в'юками різноманітних товарів валки биків як і раніше тягнулися в місто з декількох морських портів і назад, наче ніякий домокловий меч не нависав над приреченою столицею» [58, р. 200]. Магараджадхіраджа Садашіва Рая проводив свої дні у безславній самотності, чекаючи лише тієї миті, коли раз на рік Алія Рама Рая і його брати Тірумала й Венкатадрі з'являться до нього і простягнуться перед ним, сидячим на троні, в знак визнання його верховної влади [24, с. 326; 58, р. 200]. Сам же віджаянагарський магапрадхан, був чудово обізнаний з інформацією про військові приготування у деканських султанатах, але не намагався завдати своїм противникам. За повідомленням перського хроніста,

⁴ Вперше священна війна («джихад») проти держави Віджаянагар була оголошена з боку мусульманських султанатів Декана лишень у 1502 р., тобто аж через півтора століття після початку цих війн у Південній Індії. Другий «джихад» був оголошений у 1509 р., а третій – в 1565 р. [15, с. 136].

Мал. 6. Карта Південної Індії у 1565 р.
(за Р. М. Ітоном).

«він [і надалі] поводився з їх послами зі зневагою, та вважав їхню ворожість малозначущою» [11, р. 126, 246].

Тим часом, чотири мусульманські правителі, зібравши свої війська, зустрілися на просторах рівнин Біджапура. Їх спільний похід (мал. 7) на південь розпочався у понеділок 26 грудня 1564 р. [45, р. 199-200; 58, р. 199]. Подолавши сухі у цю пору року деканські рівнини, де багаточисельна кіннота могла безперешкодно випасати своїх коней у молодих посівах, об'єднані союзні військові сили султанів підійшли до

Мал. 7. Об'єднане союзне військо султанів Декана у поході. Деканська мініатюра XVI ст.

околиць невеликої фортеці й міста Талікота. Сухість місцевості сприяла швидкому пересуванню великої кількості воїнів, а погода представляла вдале поєднання ясних сонячних днів зі свіжим вранішнім бризом. Тут Алі Аділ-шах I, на правах володаря цієї країни, розважав своїх союзників у притаманних для царських осіб манерах. Водночас останні використовували цей перепочинок з метою перевезення обозу і організації постачання свого об'єданого війська, а також відправили розвідувальні роз'їзди для пошуку кращих місць переправи через річку Крішна [58, р. 200].

Зі свого боку Рама Рая, у цей самий час, також закінчував військові приготування. Він зібрав саму велику за чисельністю армію, якої, за свідченнями очевидців, ще ніколи не бачив Віджаянагар за увесь період свого існування. На думку окремих дослідників, можливо, тоді загальна кількість військових сил Південної Індії

Мал. 8. Віджаянагарська армія у поході. Розпис XVI ст. на стіні в одному з індуїстських храмів у Таміл-Наду.

могла доходити до мільйона осіб [24, с. 331; 50, р. 192]. Проте, слід враховувати, що відомі цифрові дані з мусульманських хронік і записок іноземних мандрівників, які стосуються загальної чисельності віджаянагарської армії, що вирушила у похід (мал. 8), є достатньо суперечливими. Так, у хроніці Ферішти кількість військ Алії Рама Раї спочатку визначається у 70 000 кінноти і 90 000 піхоти [11, р. 247]. Проте далі цей самий автор вже говорить, що під командуванням останнього було 500 000 піхоти, 15 000 «відбірних допоміжних військ» і 1000 слонів, а у його братів Венкатадрі й Тірумали – 400 000 піхоти, 45 000 кінноти та 1000 слонів. У підсумку, згідно цих наведених цифр, виходить, що віджаянагарський магапрадхан мав у своєму розпорядженні величезну армію, в якій налічувалося 900 000 піхоти, 45 000 кінноти, 15 000 «відбірних допоміжних військ» і 2000 слонів [11, р. 247]. За даним «Анонімної хроніки Голконди» індуські військові сили у загальному складі склали 100 000 кінноти та 300 000 піхоти [11, р. 414]. В

перській хроніці кінця XVI ст., написаній Алі ібн Азізулла Таба Табаї, вказується, що у армії Рама Раї було 44 000 кінноти, 410 000 піхоти та 3000 слонів [9, р. 144]. За повідомленням двох португальських мандрівників Діого де Коуту і Мануель де Фарія у Соуза в останнього нараховувалося 100 000 кінноти і більше 600 000 піхоти [6, р. 89; 8, р. 253]. Безумовно, що усі вище наведені цифрові свідчення є гіперболізовані, тому спробуємо з'ясувати приблизну чисельність військових сил Алії Рама Раї в інший спосіб.

Відомо, що армія держави Віджаянагар складалася з «імператорського» найманого війська, приватних збройних контингентів амаранайяків і союзних підрозділів васально залежних раджив. «Амарам» був головною формою власності феодальної служилої знаті на землю, який обумовлювався підлеглистю магараджідхіраджі, сплатою визначеної данини йому в скарбницю і утриманням на власний кошт військових загонів певної чисельності, що обов'язково мали брати участь в походах «імператора». Саме до цієї форми власності належать конкретні повідомлення португальців Фернана Нуніша та Домінго Паєша про землеволодіння так званих «капітанів». За словами останнього, «капітани володіють великими і дрібними містами й селами королівства; серед них є капітани, що мають мільйон – півтора мільйона пардао прибутку, інші – сто тисяч пардао або двісті, триста, п'ятсот тисяч пардао, і пропорційно до отриманого прибутку король призначає йому чисельність військ – піхоти, кінноти та слонів, котрих він зобов'язаний утримувати (...). Крім утримання цих військ кожний капітан повинний платити щорічну данину королю. Той має власні наймані війська і сам їм платить» [7, р. 280-281]. У свою чергу Нуніш, характеризуючи загальне фінансове становище «капітанів», стверджував, що вони сплачували до скарбниці як данину половину своїх прибутків, а на іншу половину мали утримувати визначену їм чисельність збройних контингентів [5, р. 373]. Поділ феодальної ренти наполовину між власником землі та державою у Віджаянагарі на той час вже мала порівняно давню традицію. Важко сказати наскільки вона надалі

ретельно дотримувалася. Зрозуміло лише, що на час перебування Фернана Нуніша (30-ті роки XVI ст.) в Південній Індії економічне становище служилої знаті було вже зовсім іншим⁵.

Приватні військові загони амаранайків підлягали періодичним оглядам, які проводилися у столиці й на місцях в період частих походів магарадждхіраджі або його головного міністра по країні [13, с. 185-186; 50, р. 193-194]. Невиконання зобов'язань повинно було каратися конфіскацією ленного земельного

⁵ Описуючи фінансове становище одинадцяти найбільших індуських «капітанів», португальський мандрівник повідомляє наступні відомості:

Ім'я «капітана»	Прибуток, тис. пардао	Чисельність війська, яку «капітан» зобов'язаний був утримувати			Данина «імператору», у відсотках до прибутку
		піхота	кіннота	слони	
Салванайк (Салова Найяка)	1100	30000	3000	30	33
Аджапарчагімапа	300	25000	1500	40	37,5
Гапанайк (Гопа Найяка)	600	20000	2500	20	25
Лепанайк(Лєпа Найяка)	300	20000	1200	28	27
Нірвара	400	12000	600	20	50
Чінапанайк (Чінаппа Найяка)	300	10000	800	—	33
Кріснапанайк (Крішнаппа Найяка)	20	700	500	—	35
Баджапанарк (Віджайя Найяка?)	300	10000	800	50	3
Маллпанарк (Маллаппа Найяка)	15	6000	400	—	33
Адапанайк (Адаппа Найяка)	300	8000	800	30	11
Баджапанайк (Віджайя Найяка)	400	10000	1000	50	37,5
Разом	4035	151700	13100	268	325

З наведених даних видно, що амаранайки віддавали магарадждхіраджі як данину від половини до 1/30 всього свого прибутку. У середньому це давало менше третини прибутку з кожного «амараму». Напевно, такий стан речей склався вже за правління Крішнадева Раї, коли головний прибуток держава почала отримувати із земельних володінь, розташованих поблизу самого Віджаянагара, а також із активної зовнішньої торгівлі, оскільки вона давала коней і слонів для армії та золото й дорогоцінне каміння в скарбницю [5, р. 384-389; 13, с. 185].

володіння амаранайяка. Однак, практично лише відкрите повстання проти центральної державної влади у випадку його поразки призводило до втрати «амараму» феодальною служилою знаттю [13, с. 186]. З часів правління Крішнадева Раї поширилась практика утримання амаранайяками неповних за чисельністю збройних контингентів. У підсумку вони мали у своєму розпорядженні лише три чверті піхоти і половину належної кінноти. Проте, «імператору» вдалося досягнути того, щоб уся служила знать сплатила йому різницю, що утворилась між грошовими сумами, які вони мали витрачати на забезпечення потрібної кількості військових загонів, і реальними, а крім того, примусити амаранайяків утримувати відведену їм чисельність збройних контингентів [13, с. 186; 50, р. 194-195]. В період подорожувань Нуніша утримання неповного військового загону також вважалося порушенням васальних зобов'язань. Але, як і раніше, такі порушення були звичайними. Навіть деякі віджаянагарські магапрадхани, за свідченнями вище згаданого португальця, «ніколи не утримували повного війська» [5, р. 374, 385]. У зв'язку з цим магарадждхіраджі були змушені покладатися на власні значні наймані контингенти і союзні війська васально залежних раджив. Так, Крішнадева Рая сам утримував армію, яка за чисельністю дорівнювала усім приватним збройним контингентам феодальної служилої знаті. Захір ад-Дін Мухаммад Бабур, засновник династії Великих Моголів, у своїх записках про нього писав, що на півдні Індостану «з кафірів самий могутній [за кількістю] військ і [розмірам] володінь – це раджа Біджангару (Віджаянагара. – Авт.)» [2, с. 213]. Однак, такою внутрішньою ситуацією в індуській державі залишалася тільки у першій третині XVI ст., надалі вона в силу різних економічних і соціальних причин знову погіршилася. Через це армія Рама Раї складалася з численних військових контингентів, централізовано зібраних з усіх провінцій держави Віджаянагар, починаючи від північних кордонів, і закінчуючи самими віддаленими областями на півдні, у тому числі островом Цейлон [11, р. 413; 45, р. 198]. Проте, зважаючи на різні суспільні

проблеми, строката армія магапрадхана навряд чи могла налічувати більше, ніж 150 000 піхоти, 45 000 кінноти і 2000 слонів. Цілком можливо, що наведені цифри, які стосуються окремих родів військ, були дещо нижчими⁶. Однак, враховуючи те, що Алія Рама Рая планував завдати своїм противникам вирішального удару, чисельність його армії не слід також сильно применшувати.

Щодо кількості військових сил, котру зібрали правителі султанів Декана для священної війни з Віджаянагаром, однозначно відповісти непросто. Ймовірно, вони були за чисельністю також значними, оскільки в одній з мусульманських хронік вказується, що «через арабських коней і сп'янілих слонів почорніли [навколишні] пустелі та поля» [11, р. 414; 45, р. 200]. У записках португальців Коуту і Фарія у Соуза союзне військо фігурує в кількості 50 000 кінноти, 300 000 піхоти та 3000 слонів [6, р. 89-90; 8, р. 252-253]. Проте, немає ніякого сумніву, що ці цифри є дещо завищеними⁷. На думку більшості істориків, чисельність військових сил мусульманських правителів була меншою приблизно у два рази, ніж армія Рама Раї [43, р. 448; 45, р. 200; 58, р. 201; 62, р. 127]. Визначити кількість об'єднаних військових сил антивіджаянагарської коаліції можна спробувати за допомогою непрямих джерел. Зокрема, у своєму «Хоженіи за три моря» Афанасій Нікітін зазначив, що у 1472 р. «Меликътучар выехалъ воевати индѣянин с ратию своею из града Бедеря на память шиха Аладина, а по-рускому на Покров святыя Богородица, а рати вы-

⁶ Зокрема, тверський купець Афанасій Нікітін, який у 1468 – 1474 рр. здійснив подорож до Південної Індії, в своїх записках відзначив, що «у бинедарьскаго (віджаянагарського. – Авт.) князя 300 слонов да сто тысяч [пѣшей] рати своей, а коней 50 тысяч у него». Проте, далі автор зазначив, що під час війни 1472 р. в поле «с ындѣйским авдономом (магараджадхіраджею. – Авт.) вышло рати своей 40 тысяч конных людей, а пѣшихъ людей сто тысяч, да 40 слоновъ наряженных в доспѣсах, да по 4 человекъ на них с пицалми» [4, с. 15]. Згідно повідомлення португальця Фернана Нуніша, віджаянагарський правитель Крішнадева Рая у битві під Райчуром (19 травня 1520 р.) мав більше 18 000 кінноти, 120 000 піхоти, 150 слонів і багато артилерійських знарядь [5, р. 335-336; 41, р. 302].

⁷ Описуючи військову могутність мусульманського султана з династії Бахманідів у останній третині XV ст., Афанасій Нікітін подав про неї наступні відомості:

шло с ним 50 тисяць, а султан послал рати своей 50 тисяць, да три с ними возыри пошли, а с ними 30 тисяць. Да сто слонов с ними пошло з городкы да в dospісех, а на всякомъ слонѣ по 4 человекы с пищалми» [4, с. 15]. Хоча наведені цифри стосуються чисельності ще бахманідської армії у період правління султана Мухаммеда-шаха III (1463 – 1482), проте вони чітко свідчать, яку саме кількість військових сил зібрав його головний міністр Махмуд Гаван, коли «пошол воевати Чюнедара (Віджаянагара. – Авт.) великое княжение индийское» [4, с. 15]. Якщо врахувати, що на середину XVI ст. соціально-економічна ситуація вже дещо змінилася, оскільки кожний деканський султанат намагався, через постійні війни, утримувати значну кількість військ, то можна приблизно з'ясувати їхню чисельність у період досліджуваної війни проти індуської держави. Скоріше за все, Біджапуру, Ахмаднагару, Голконді та Бідару спільними зусиллями вдалося зібрати військо чисельністю у 100 000 піхоти, 50 000 кінноти і 1000 слонів.

Імена правителя і його васалів	Чисельність війська, яку утримували правитель і його васали		
	піхота	кіннота	слони
Султан («Султанъ»)	200 000	100 000	300
Брат султана («Братом с султановым»)	100 000	100 000	100
Мал-хан («Малхан»)	60 000	20 000	20
Бідер-хан і його брат («Бедерханомъ (...) да з братомъ»)	100 000	30 000	25
Сул-хан («Сулханомъ»)	20 000	10 000	10
Візир-хан («Возырханомъ»)	30 000	15 000	15
Кутар-хан («Кутарханомъ»)	40 000	15 000	10
Разом	550 000	290 000	480

Наведені руським мандрівником цифрові дані не слід повністю сприймати на віру. До того ж, якщо взяти усі цифри з його записок, які він приводить далі, то вийде, що бахманідська армія налічувала більше мільйона осіб. Безумовно, що ця фантастична цифра автором «Хожения» приводиться з метою, щоб показати якою була величезна та грізна «сила султана индѣйскаго бесерменьскаго» [4, с. 15].

Зрозуміло, що ці цифри також є приблизні, але вони були не менші як ті, котрі вище навів Афанасій Нікітін, якщо враховувати рішучі наміри усіх чотирьох деканських султанів завдати Алії Рама Раї нищівної поразки⁸.

В загальному внутрішня структура військових сил у султанатах Декана повторювала організацію армії держави Бахманідів останнього періоду її існування. Склалися вони з особистих військових загонів султана, прийшлих найманих підрозділів та збройних контингентів васально залежної феодалної служилої знаті [24, с. 283]. Важко однозначно сказати як називалися, призначені для останньої, деканські службові земельні володіння. Скоріше за все, до середини XVI ст. стосовно цих ленних земель використовувався північноіндійський мусульманський термін «ікта», на що вказують відповідні писемні повідомлення [24, с. 293; 28, с. 62]. Надалі в правових документах усе частіше застосовувалося поняття «джагір». Як правило, в Декані «ікта» зазвичай перебували у тривалому або спадковому володінні у представників служилої знаті, які були місцевого чи прийшого походження. За встановленими юридичними нормами у випадку загибелі або природної смерті будь-якого еміра чи воїна його ленні володіння затверджувалися за сином. Якщо у покійного не було спадкоємця по чоловічій лінії, то дочці надавалася тільки половина «ікта» [24, с. 293]. Султани навіть видавали спеціальні укази, згідно з котрими жодне земельне пожалування феодалній знаті не підлягало вилученню у зв'язку зі смертю її господаря, а повинно було бути поділене між його спадкоємцями у відповідності із законами наслідування. Єдиною причиною позбавлення утримувача його землі могла бути відкрита непокоря султану. Наймогутніші еміри розглядали свої «ікта» або «джагіри» як землі, що належать їм по праву і набуті їхнім мечем, а не як пожалування султанів. Будь-які спроби обмежити впливи феодалної служилої знаті лише викликали у неї ворожість і не приносили помітних успіхів [24, с. 295].

⁸ При цьому, слід також взяти до уваги, що берарський султан усе-таки не вступив зі своїм військом до складу антивіджаянагарської коаліції [45, р. 198].

Подібно до віджаянагарської армії об'єднане союзне військо було за своїм складом не тільки різноетнічними, але й сповідувало різні релігії. Слід відзначити, що самі мусульмани склали тільки десятку частину усього населення Декана, більшість населення сповідувало індуїзм. «Дослідження показали, – писав Л. Б. Алаєв, – що Ахмеднагар і Біджапур, наприклад, були по суті не «мусульманськими», а маратхськими державами, а Голконда – державою народу андхра» [14, с. 259]. Відомо, що індуські васали султанів відігравали досить важливу роль ще в бахманідському державному управлінні та склали значну частину воєначальників. Однак, більша частина мусульман жила у містах і належала до панівної верхівки деканського суспільства. Вони склали майже усю велику феодальну та чиновницько-бюрократичну верхівку, велике купецтво і займали найвищі військові посади [26, с. 151-153]. Зокрема, в поході 1565 р. у складі об'єднаних військових сил султанатів Декана серед його вищих воєначальників помітне місце займали Мустафа-хан і Ріфат-хан з Голконди, Мовлан Інаятулла з Ахмаднагара та Кішвар-хан з Біджапура. Самим визначним з них був Мустафа-хан, якого повне справжнє ім'я було Кемаль ад-Дін Хусейн, котрий славився як успішний дипломат і талановитий воєначальник у тодішньому ісламському світі [11, р. 414, 421; 45, р. 200]. Місцеві мусульмани були нащадками арабських, перських і різних африканських переселенців, які оселилися на Індостані ще за декілька століть до утворення держави Бахманідів. Майже усі вони перемішалися з місцевим населенням, спілкувалися на його мовах й вважали себе корінними індійцями. В їхньому середовищі існували й кастові угруповання. Майже усі деканські мусульмани сповідували іслам сунітського толку. Натомість прийшло мусульманське населення представлене було персами, таджиками, афганцями і різними тюркськими етнічними групами. Переважно вони говорили на перській або таджицькій мовах. Серед прийшлої мусульманської феодальної служилої знаті чимало осіб сповідувало іслам шіїтського напрямку. Вони не визнавали кастових різниць, постійно вороже ста-

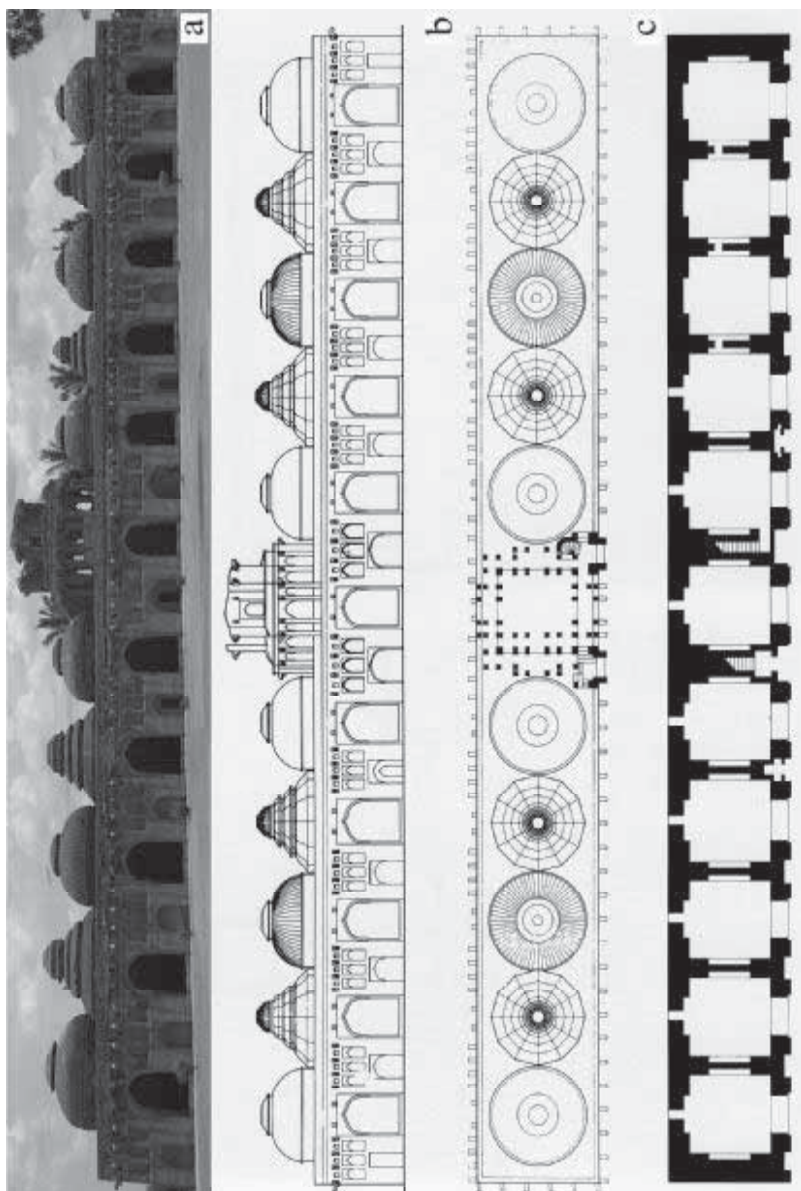
вилися до індуїзму і навіть у стосунках зі своїми місцевими одновірцями трималися на відстані. Проте, до складу об'єднаного союзного війська входили представники як з місцевої індуської, так і прийшлої мусульманської феодальної служилої знаті. Забігаючи наперед, слід сказати, що в битві під Талікота серед 56 вищих воєначальників, котрі билися на боці «мусульман» і загинули на полі бою, було 27 індусів [15, с. 136].

Як видно з вище наведеного цифрового аналізу до складу військових сил обох протиборчих сторін входили однакові збройні формації. Вони склалися з піхоти, кінноти і слонів. Армія держави Віджаянагар завжди відрізнялася від мусульманських військ тим, що добре озброєна піхота у її складі відіграла основну ударну силу, а кіннота була відносно слабкою [21, с. 252-253; 24, с. 330; 28, с. 62]. У султанатах Декана було все навпаки, ще з часів династії Бахманідів усі перемоги над противником були здобуті завдяки перевагам мусульманської кінноти. В значній кількості верхових коней тримали представник мусульманської служилої знаті та великі купці. Проте, ніде у Південній Індії не було власного конярства. Її природні умови виявилися несприятливими для розмноження коней [26, с. 157; 28, с. 62]. Через це, ще бахманідські правителі усілякими методами заохочували і контролювали увіз коней для своїх військових сил з Персії, Аравії та інших арабських країн. Тисячі коней щорічно завозилися морем на невеликих судах, переважно іноземними купцями [26, с. 157]. Однак, португальці після захоплення Гоа у 1510 р. і встановлення ними своєї військово-торгівельної монополії на Аравійському морі продавали коней, перш за все, у державу Віджаянагар, а не деканським султанатам, оскільки її магарадхан, за словами Фернана Нуніша, «платив 1000 пардао за три коня. Він платив навіть за тих, що померли в дорозі, якщо йому привозили їхні хвости» [5, р. 381; 24, с. 330-331; 52, р. 168]. Так, ще магараджа Ачьютадева Рая (1529 – 1542) купував щорічно у португальських купців 13 000 коней, залишав собі найкращих, а інших продавав своїм васалам по завищеним цінам і повністю

собі повертав гроші, затрачені на покупку [5, р. 381]. У зв'язку з цим, кіньми на півдні Індостану користувалися не як тягловою силою під час ведення господарства, а тільки для верхової їзди, головним чином в армії. До того ж, починаючи з правління Дева Раї I (1402 – 1422) з династії Сангама, віджаянагарські «імператори» намагалися посилити свою кінноту, запрошуючи до себе на службу мусульманських вершників. За його наступника Дева Раї II (1422 – 1446) у військових силах індуської держави, за словами сучасників, вже перебувало 10 000 турецьких кінних лучників. Пояснювалося це тим, що в мусульман була значна перевага у верховій стрільбі з лука [15, с. 136; 63, р. 318]. Особливо багато мусульманських вершників бралось на військову службу в армію Віджаянагара у часи правління Рама Раї. Разом з цими найманцями у індуську державу проникли і північноіндійські форми ленного землеволодіння – «джагіри» [13, с. 200; 34, с. 194]. Подібна ситуація спостерігалася і в султанатах Декана, де у лавах військ їхніх правителів також були присутні цілі окремі індуські кінні підрозділи. Зокрема, у біджапурського султана Алі Аділ-шаха на військовій службі перебувало 6000 маратхських вершників [11, р. 418, 433; 45, р. 200].

Крім сильної піхоти, озброєної холодною зброєю [33, с. 111-154; 36, с. 131-141; 44, р. 78-79], в армії Віджаянагара важливу роль відігравали слони, які ще з стародавніх часів активно використовувалися у війнах Південної Індії. «Адже перемога царя головним чином опирається на слонів, – категорично стверджував брахман Каутілья, – бо слони, що мають величезне тіло, трощать війська, фортеці й військові табори, а також виконують справи, небезпечні для життя» [1, с. 56]. Пізніше індійські автори також висловлювали не менший ентузіазм щодо застосування цих великих тварин на війні, зазначаючи, що «де слони там і перемога», «царство залежить від слонів», «один слон, правильно споряджений і видресирований, вартує як шість тисяч бойових коней», «армія без слонів така ж смішна, як ліс без тигра, царство без царя, доблесть без зброї» [54, р. 12]. З стародавніх часів особли-

во цінувалися бойові якості слонів, яких спеціально для цього відловлювали у Пенджабі, Бенгалії та на Карамандельському узбережжі океану [1, с. 56]. Додатково цих тварин завозили із територій Індокитаю, Малайзії та західної Індонезії [56, р. 33]. На півдні Індостану цих великих бойових тварин досить активно використовували у продовж всього Середньовіччя та Ранньомодерного часу. У самому Віджаянагарі був побудований чудовий «імператорський» палацовий комплекс, з якого до сьогодні найкраще зберіглася споруда, де розташовувалися стайні для слонів (мал. 9а). Деякі дослідники спочатку припускали, що ця будівля мала інше функціональне призначення (приміщення для адміністративних установ, військові казарми і т. д.), але незвичайний зовнішній дизайн її стін, чітко вказував на використання під стайні для слонів. Вона містить одинадцять камер витягнутих у лінію, з кожної із яких є окремі високі арочні виходи, які ведуть на відкритий простір перед будівлею. Широкий майдан перед останньою, мабуть, використовувався як плац для підрозділів армії магараджівдхіраджі та його бойових тварин. Куполоподібні дахи десяти окремих камер мають своєрідну архітектурну форму, більше відому як «мусульманські могили» (мал. 9b). Центральна (одинадцята) камера цієї військово-господарської споруди мала плаский дах, на котрий вели окремі сходи, і який використовувався як відкрита огорожена тераса (галерея), де під час військових оглядів та парадів розташовувалися музиканти (мал. 9с). Коли саме ці стайні для слонів були побудовані й за правління яких віджаянагарських «імператорів» залишаться невідомим, хоча найімовірніше це відбулося у останні часи правління магараджівдхіраджів з династії Сангама, що датуються другою половиною XV ст. [56, р. 33; 57, р. 428-429]. В цих приміщеннях утримувалися найкращі бойові тварини, які завжди відбиралися особисто для правителя Віджаянагара, за наказом котрого їм забезпечувався відповідний догляд. Кожного слона спеціально призначені особи годували двічі на день сумішшю, що складалася з топленого масла, бобів та рису, приготовлених на кухнях палацу

Мал. 9. Стайні для слонів у Віджаянагарі: а – сучасне фото; б – промалюнок; с – внутрішній план.

Мал. 10. Пластинчастий обладунок для бойового слона (XVI – XVIII ст.). Сучасне фото.

магараджівдхіраджів. Будь-який недогляд чи крадіжка продуктів з відведеної тварині харчової пайки дуже суворо каралися. Слони призначені для війни були дуже дорогими. За свідченнями португальця Паєша одна тварина обходилася для скарбниці «імператора» Віджаянагара у розмірах від 400 до 500 пардао [7, р. 277]. Для використання слонів на війні, їх спеціально навчали топтати і вбивати воїнів й коней противника, битися з його слонами та атакувати ворожі укріплення. Перед боєм тварин іноді одягали у пластинчасті або лускаті панцирі, товщиною 2 – 3 мм, котрі важили не менше 170 кг (мал. 10).

Голову слона закривав один або два металеві налобники, часто з спеціальними «вухами», що слугували прикриттям для погонича. Кінчик хобота обладунком не закривали – це обмежило б його рухомість. Колоритний опис захисного спорядження цих бойових тварин в Південній Індії залишив вже неодноразово згадуваний Афанасій Нікітін, який писав, про «слонов наряженных доспѣсах булатных да з городки, да и городкы окованы. Да в городкѣх по 6 человекъ в доспѣсах, да и с пушками да и с пищалми, а на великом слоне по 12 человекъ. Да всяком по два проборца великих, да к зубом повязаны великые мечи по кентарю, да к рылу привязаны великыя желѣзныя гири. Да человекъ садить в доспѣсе промежу ушей, да крюкъ у него желѣзной великой, да тѣм его правят» [4, с. 13]. Наведений опис слонів тверським купцем, демонструє обладунки останніх станом на 70-ті роки XV ст., який повністю співпадає з аналогічним зображенням цих бойових тварин в записках португальського мандрівника Нуніша,

котрий подав деталі їхнього захисного спорядження у битві під Райчуром 1520 р., в якій вони активно використовувалися проти мусульманського війська [5, р. 338-339]. У обох випадках захищені обладунками слони описуються зі спеціальними вежами на спині, в яких сиділа різна кількість воїнів [27, с. 112-114], озброєних не тільки луками, але й ранніми зразками вогнепальної зброї. Остання після своєї появи стала обов'язковим елементом в озброєнні вказаних бойових тварин. Воїни зазвичай озброювалися ручними мушкетами, проте іноді, як це видно з вище наведеного опису, на слонів ставили й невеликі гармати. Цей тип легкої артилерії називався «гаджнал»⁹, що у перекладі означало «слоновий ствол» (мал. 11), поодинокі екземпляри якої зберегли-

Мал. 11. «Гаджнал» – індійська легка гармата XVI – XVII ст. на вертлюзі. Сучасне фото.

ся в музейних зібраннях до нашого часу [54, р. 18]. На півдні Індостану стрільбу з великих бойових тварин почали практикувати із другої половини XV ст. Зазвичай на слона ставили один важкий або два легких «гаджнала». За свідченнями англійського дипломата Томаса Ро, який в 1615 – 1619 рр. побував у Індії, таку легку гармату на бойовій тварині обслуговувало чотири артилеристи

⁹ На початку XVII ст. подібні легкі гармати стали називатися словом «шатурнал» («верблужий ствол»). Французький мандрівник Франсуа Берніє, який у середині XVII ст. перебував при дворі Великих Моголів, описуючи цей тип артилерії, зазначив, що це «маленькі знаряддя величиною з подвійний мушкет (...), так що людина, котра сидить на спині верблюда, може заряджати і розряджати ці гармати, не спускаючись на землю» [3, с. 159; 32, с. 622-623; 46, р. 142].

[10, р. 106, 112]. Часто слонів використовували як спостережні й командні пункти на полі битви та перевезення різноманітних вантажів, призначених для армії.

Важливе місце у військових силах деканських султанатів і держави Віджаянагар займала артилерія і ручна вогнепальна зброя. Перша з'явилася на території Декана ще в останній третині XIV ст., що було на вісімдесят років раніше, ніж у Віджаянагарі. Однак, шляхи потрапляння нової ствольної порохової зброї на південь Індостану були різними. В деканські султанати вона проникла з країн Персії та Середньої Азії, куди її привозили з держав Західної Європи, переважно венеціанці й генуезці, морськими і караванними шляхами (в державу Тимуридів – через Крим, Астрахань, Каспійське море і Астрабад) [38, р. 28-29]. Збереглися повідомлення, що у кінці XV ст. гарматні стволи грубої роботи виготовлялися із заліза в Гераті, столиці тимуридських султанів у Хорсані [19, с. 25-26; 20, с. 211-214; 24, с. 283]. Артилерія у Тимуридів була важливою частиною їхнього війська і цінувалася дуже високо. Відомо, що Бабур завдяки своїм перевагам у вогнепальній зброї завоював собі володіння в Північній Індії. Його гармати обслуговували наймані турецькі артилеристи. У противника тимуридського правителя артилерії взагалі не було, тому Бабуру не склало великих проблем розбити його у вирішальній битві під Паніпатом (21 квітня 1526 р.) [2, с. 207-214; 12, с. 112-117]. Деякі дослідники вважають, що ця перемога тимуридського правителя поклала початок «великій пороховій революції» на територій усього Індостану [28, с. 63, 313-314; 36, с. 37, 281]. Проте, це не так, ще за шість років до перемоги Бабура, під Райчуром відбулася велика битва, у якій військо біджапурського султана вогнем з багатьох гармат, за повідомленням Фернана Нуніша, завдало значних втрат армії Крішнадева Раї [5, р. 338; 41, р. 299-306]. І хоча останньому вдалося усе-таки здобути перемогу в цій кровопролитній битві, але вона уперше чітко продемонструвала вагомий роль артилерійських знарядь у бойовому зіткненні в польових умовах. Отож битва під Райчуром 1520 р. поклала фактичний по-

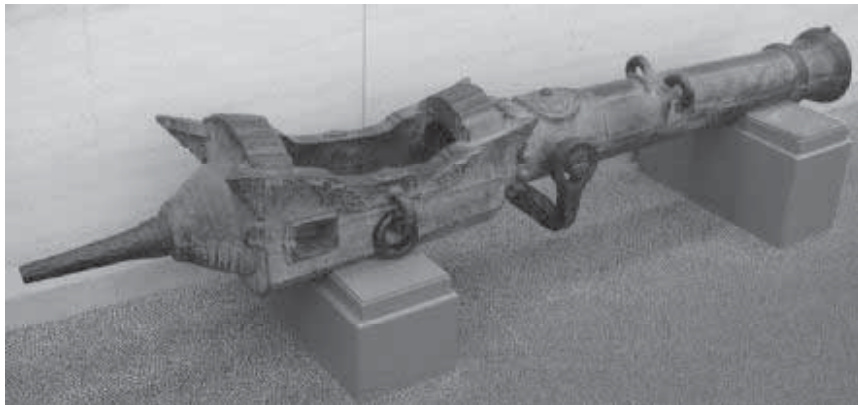
чаток «великій пороховій революції» в Південні Індії [42, р. 17-22]. Як і в армії держави Великих Моголів у військових силах султанатів Декана керівниками артилерійської справи і гарматами були наймані турки, котрі приносили з собою передові європейські «порохові технології». Так, у війську Хусейна Нізам-шаха I артилерією командував Челебі Рум-хан (Рум – Східний Рим, тобто Константинополь. – Авт.), який раніше прославився у війнах в Південній Європі [9, р. 146, 193; 11, р. 128, 247-248]. Тому великої різниці між могольськими та деканськими важкими гарматами не було, оскільки уся артилерія в мусульманських державах Індії виготовлялися за однаковими європейськими «пороховими технологіями», привезеними з Османської імперії [31, с. 300-305; 37, р. 79-81; 55, р. 78-79]. Наприклад, 500-міліметрова важка гармата з фортеці Даулатабад (мал. 12а) є яскравим зразком такої нової ствольної зброї у Великих Моголів, а велике, вагою більше 22 тони, артилерійське знаряддя з фортеці Джанджіра (мал. 12б) демонструє присутність європейських «порохових технологій» в Біджапурі [46, р. 200]. Проте, одним з недоліків ранньої артилерії був значний часовий проміжок між пострілами, оскільки охолоджувалися ці гармати дуже повільно. Чим більшим було

Мал. 12. Індійські важкі гармати XVI – XVII ст. (Сучасні фото): а – з фортеці Даулатабад; б – з фортеці Джанджіра.

артилерійське знаряддя, тим більше в нього доводилося закладати порохового заряду, а у підсумку, воно довше охолоджувалося і ставало непридатним до ужитку [16, р. 153]. Натомість у

державі Віджаянагар гармати набули поширення лише завдяки активним контактам з португальцями. Зокрема, герцог Альфонс де Альбукерке у листі до португальського короля Мануїла I (1469 – 1521) писав, що «я посилаю ваша високоствесте з Гоа гарматного майстра [з його людьми]. Вони будуть виготовляти гармати, такі ж добрі як богемські, з вставними казенними каморами. Там він працюватиме для вас. Я відправляю вам [наперед] деякі зразки їхньої роботи [разом] з Педро Маскаренхасом» [42, р. 5]. Цей фрагмент з епістолярного повідомлення індійського віце-короля свідчить про налагодження у далекій португальській колонії виробництва ствольної порохової зброї. Свідченням цього є також одна з виготовлених у Гоа легких казнозарядних гармат (мал. 13)

Мал. 13. Португальська легка казнозарядна гармата (початок XVI ст.) з Велья Гоа. Сучасне фото.

калібром 95 мм і довжиною 288 см, котра збереглася в одному з японських музейних зібрань [56, р. 34]. У першій половині XVI ст. магараджідхіраджі Віджаянагара часто запрошували до себе на службу португальських артилеристів, як одних з найкращих, знавців цієї справи в усій Індії. В армії Алії Рама Раї артилерійська обслуга складалася переважно з індусів і португальських офіцерів [45, р. 205; 52, р. 168]. У розпорядженні останніх була вогнепальна зброя й місцевого походження – порохові гранати

і ракети. Трохи згодом за сприяння португальців на півдні Індостану з'явився і ранній тип ручної вогнепальної зброї – мушкети. В армії Віджаянагара часто перебував найманий загін португальських стрільців, який, незважаючи на свою нечисленність, відігравав помітну роль під час облог міст і оборонних дій в польових умовах [24, с. 331].

Щоб не дати об'єднаному війську противника вторгнутись у володіння індуської держави, магапрадхан відправив свого брата Тірумалу з численними військовими силами із завданням перерізати усі можливості переправи через Крішну [11, р. 127; 45, р. 202]. Союзники, мабуть, занадто довго залишалися на одному місці. В усякому разі, їх розвідники повернулися до своїх правителів з новинами, що усі переправи через річку зайняли індуси, і єдиний вільний шлях пролягає через брід, що знаходиться прямо перед розташуванням мусульманських військ. Але цим бродом також володіли індуси, які зміцнили берег річки на південному боці земляними валами і встановили на них безліч гармат¹⁰, щоб відбити можливу переправу ворожого союзного війська [11, 127-128; 58, р. 201]. Захисники броду з нетерпінням чекали донесень про просування загонів противника і, дізнавшись, що вони виступили з табору й рухаються уздовж течії річки, покинули свої укріплені позиції і рушили услід за ними, постійно тримаючись на південному березі в повній готовності відбити будь-яку спробу ворожого війська перетнути річку [11, р. 128]. Цей хитрий маневр з боку військових сил султанатів Декана повторювався і упродовж двох наступних днів. Проте, на третю ніч вони поспішно покинули свій табір, повернулися до броду і, виявивши, що він залишився незахищеним, у значній кількості переправилися через річку. Такий вдалий маневр прикрив переправу й іншої частини їх об'єданого союзного війська і дозволив йому, з'єднавши усі свої підрозділи, рушити на південь, щоб несподівано атакувати головні сили армії Рама Раї [11, р. 128].

¹⁰ Ферішта повідомляє, що у армії Рама Раї було більше тисячі артилерійських знарядь різного калібру та величини [11, р. 127].

Віджаянагарський магапрадхан, побачивши ворожі військові сили, хоча і був дуже здивований, але не втратив самовладання. Він ужив всі можливі заходи, щоб підготувати свою армію до оборони. На ранок противник вже перебував на відстані 10 миль від табору Алії Рама Раї. Однак, Венкатадрі й Тірумала встигли приєднатися зі своїми військами до армії старшого брата [11, р. 128; 45, р. 205]. Наступного дня, у вівторок 23 січня 1565 р., між обома протиборчими сторонами відбулася генеральна битва, в якій брали участь усі наявні військові сили противників. Лівий фланг індуської армії був відданий під начало Тірумалі, сам Рама Рая розташувався в центрі, а правим крилом командував Венкатадрі. Тірумалі протистояли війська Біджапура під керівництвом Алі Аділ-шаха, центр об'єднаного союзного війська очолював Хусейн Нізам-шах, а і його ліве крило, що розташовувалося навпроти військ Венкатадрі, складалося з сил, приведених з Бідара і Голконди двома султанами, Алі Барід-шахом та Ібрагімом Кутб-шахом [45, р. 205; 58, р. 203]. Об'єднані союзні військові сили деканських султанів вишикувалися в довгу лінію з потужною артилерією в центрі та чекали ворожої атаки. Над кожним великим мусульманським підрозділом майоріли прапори дванадцяти імамів¹¹. Фронт військ Нізам-шаха був прикритий артилерійською батареєю з 600 гармат, розташованих у три ряди, в першому з яких знаходилися важкі артилерійські знаряддя («гуп-хаї калан»), в другому – менші за розміром («зарбузан»), і нарешті, позаду інших були розставлені легкі вертлюжні гармати («замбурак») [11, р. 128, 247-248; 42, р. 39-40; 45, р. 205; 22, с. 22]. Для маскування такого глибокоешелонованого артилерійського розташування вперед були висунені 2000 найманих іноземних лучників, котрі першими дали потужний залп по щільних ворожих лавах (мал. 14), лишень ті рушили в атаку. Проте, як тільки індуські воїни наблизилися на необхідну відстань, лучники, за наказом Челебі Рум-хана, відійшли назад, і артилерійська бата-

¹¹ Дванадцять імамів – нащадки Алі й Фатіми, священні особи в шіїтському напрямку ісламу, який сповідували правителі султанатів Декана [11, р. 129, 248].

Мал. 14. Стрий віджаянагарських щитоносців, лучників і мушкетери. Розпис XVI ст. на стіні в одному з індієтських храмів у Таміл-Наду.

рея відкрила такий масований вогонь, що передові лави віджая-нагарської армії з великими втратами почали безладно відступати [11, р. 129, 248; 45, р. 210].

Однак, ця перша невдача не збентежила Рама Раю. Магапрадхан, як пише про нього Діого де Коуту, незважаючи на свій поважний вік «мав сміливість тридцятирічного» [6, р. 91], і, усупереч прохання своїх воєначальників, наказав своїм військам шикуватися для нової атаки [45, р. 212-213; 58, р. 203-204]. Він вважав за краще командувати діями великої армії лежачи на спеціальних носіях, а не сидючи верхи в сідлі, – ризиковане рішення, оскільки у разі невдалого перебігу битви швидкий відступ для нього ставав неможливим. Як не зверталися до магапрадхана вищі воєначальники, ніщо не могло змусити його змінити рішення, а на аргументи своїх наближених він указав, що вороги, незважаючи на їх хоробрість, усього лишень є дітьми в ратній справі та скоро будуть змушені обернутися на втечу. Алія Рама Рая був такий упевнений в перемозі, що наказав своїм воїнам принести йому голову Хусейна Нізам-шаха I, а Алі Аділ-шаха I й Ібрагіма Кутб-шаха Валі узяти в полон живими і посадити до залізних кліток, щоб вони провели у них решту життя [11, р. 129-130].

Битва ставала усе більш лютою, індуси відкрили спустошливий вогонь з безлічі польових гармат і запустили в лави противника багато запальних ракет. Лівий і правий фланги об'єднаного союзного війська були відкинуті назад після запеклого рукопашного бою, в ході якого полягло багато воїнів з обох протиборчих боків. У цей самий момент Алія Рама Рая, бажаючи ще більше надихнути свою армію, зійшов з носів і всівся на «розкішний трон, всипаний коштовностями, під балдахіном з темно-червоного оксамиту, розшитого золотом і на додаток прикрашеного нитками перлин» [11, р. 130]. Друга атака індусів на гармати противника в центрі, ймовірно, завершилася б розгромом усього мусульманського союзного війська, але саме у цей момент побудовані в каре його артилерійські знаряддя відкрили нищівний вогонь по індусах. Заряджені, за наказом Челебі Рум-хана, замість ядер мішками

мідних монет, гарматні залпи виявилися таким убивчим, що 5000 індусів залишилося лежати мертвими на полі перед батареєю. Такий нетрадиційний прийом привів у безлад центр віджаянагарської армії. У цей самий момент 5000 мусульманських вершників виїхали наперед через проміжки між гарматами і активно атакували розладнані лави індусів, енергійно прорубуючи собі шлях серед дезорганізованих натовпів (мал. 15) до того місця, де перебував Рама Рая [45, р. 215-216; 58, р. 204]. Магапрадхан спішно піднявся на ноші, але ледве він це встиг зробити, як слон Нізам-шаха, роздратований гуркотом битви, кинувся прямо на нього, і носильники, упустивши свою дорогоцінну ношу, в жаху почали тікати від розлюченої бойової тварини султана, яка швидко наближалася.

Мал. 15. Віджаянагарські вершники і мушкетери атакують супротивника.
Розпис XVI ст. на стіні в одному з індієтських храмів
у Таміл-Наду.

Віджаянагарський правитель, перш ніж встиг піднятися із землі й сісти на коня, був оточений ворогами і узятий в полон.

Це викликало серед індусів повну паніку, і вони почали безладно втікати з поля битви. Полоненого Алія Рама Рая привів до

свого султана Челебі Рум-хан, той наказав негайно стратити (мал. 16) магапрадхана¹², а його голову насадити на довгий спис і підняти вгору, щоб її було добре видно утікаючій індуській армії [6, р. 92]. Як зауважив Л. Б. Алаєв, «невідомо, що відіграло вирішальну роль: ефект несподіванки, більш умілі дії артилерії чи зрада двох мусульманських полководців¹³, які були у складі віджаянагарської армії. Так чи інакше, армія Віджаянагара була наголову розбита і майже уся загинула у битві та під час подальшого переслідування» [24, с. 327].

Смерть їхнього правителя викликала серед індусів ще більший жах і вони розбіглися хто куди міг. «Союзники переслідували їх, – писав Ферішта, – влаштувавши таку нещадну різанину, що річка, яка текла через поле, стала червоною від крові. Підраховано, що під час битви і подальшого відступу було вбито понад 100 000 невірних» [11, р. 131, 414]. Розгром армії Віджаянагара був нищівним і союзне мусульманське військо, таким чином, здобуло незаперечну велику перемогу. За словами перського хроніста, «здобич виявилася настільки велика, що всі воїни

Мал. 16. Страта магапрадхана
Алії Рама Раї за наказом
Хусейна Нізам-шаха I.
Деканська мініатюра XVI ст.

¹² Португалець Коуту, описуючи смерть Рама Раї, стверджує, що Хусейн Нізам-шах власноручно відрубав голову своєму ворогові, вигукнувши: «Тепер я помстився тобі! Господь зробив так, як я хотів!». Проте, султан Алі Аділ-шах, навпаки, був помітно стурбований смертю віджаянагарського правителя [6, р. 92].

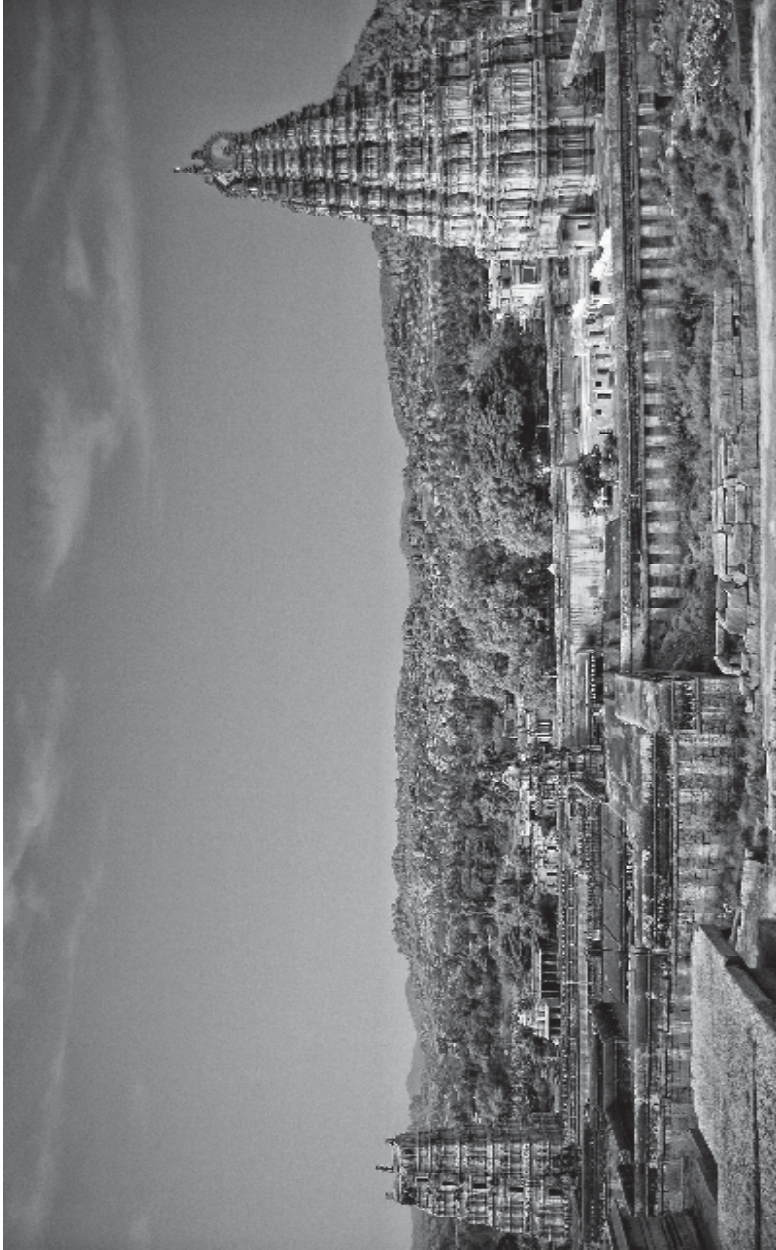
¹³ Мова тут йде про двох мусульманських воєначальників, братів Гілані, які у розпал битви перейшли зі своїми кінними підрозділами на бік союзного війська деканських султанатів і, тим самим, посприяли поразці віджаянагарській армії [45, р. 213-214].

союзної армії розбагатіли, заволодівши безліччю золота, коштовностей, наметів, зброї, коней і рабів, оскільки султани дозволили кожному з них залишити собі всі трофеї, захоплені в битві, забравши собі тільки слонів» [11, р. 131].

Індуси бігли до своєї столиці, серед них панувало таке велике сум'яття, що не було зроблено жодної спроби зайняти нову оборонну позицію серед пагорбів, що оточували місто, або навіть захистити його стіни і підступи до них. Розповідь про цю страшну поразку стрімко долетіла до міста Віджаянагар. Його жителі, не усвідомлюючи великої небезпеки, не знали про те, які серйозні політичні зміни відбулася. Вони у великій кількості вийшли за межі міста зустрічати свого правителя, не маючи жодного сумніву в тому, що він здобув перемогу [58, р. 206]. До них швидко дійшли погані новини, що їхня армія розгромлена, воєначальники убиті, війська у безладі тікають. Проте, вони ще не усвідомлювали масштабів трагедії, що відбулася. У всіх попередніх випадках ворога з успіхом вдавалося відбити від стін міста або підкупити дарами з багатой державної скарбниці. Таким чином, навіть поразка в польовій битві ще не являла собою загрози для самого великого міста. «Воно, безсумнівно, знаходиться поза небезпекою», – так думали її жителі [58, р. 206]. Однак, тепер до них прибігли занепаді духом воїни, що ледве втекли з поля битви. Серед перших, хто прибіг охоплений панікою, – Тірумала та інші вищі воєначальники магарадждхіраджі. За лічені години останні поспішно залишили палац, забравши з нього усі скарби, які вони тільки могли забрати з собою [24, с. 327; 58, р. 206-207]. 550 слонів, навантажених золотом, алмазами і дорогоцінним камінням, а також регаліями влади магарадждхіраджів і знаменитим дорогоцінним «імператорським» тронем, виступили з міста в супроводі тих воїнів, які залишилися вірними правителю. Тірумала, що залишився єдиним регентом після смерті своїх братів, вивіз з міста і самого магарадждхіраджу Садашіва Раю. По дорозі розтягнулася довга валка людей і тварин, «імператорська» сім'я та її прихильники тікали на південь, у фортецю Пенуконда [24, с. 327].

Тепер уже в самому Віджаянагарі почалася паніка. Правда стала надто очевидною. Це була не просто поразка, це була справжня катастрофа. Будь-яка надія зникла. Величезна кількість жителів міста була покинута без захисту напризволяще. Ні відступ, ні втеча не були тепер можливими, оскільки майже всі в'ючні бики і вози були реквізовані для військових потреб і не повернулися з великого побоїща. Не можна було нічого зробити, крім як заховати всі свої скарби, озброїти молодь і чекати приходу ворога [58, р. 207]. Вже наступного дня місто стало жертвою навали розбійницьких племен і мешканців навколишніх джунглів. Організовані загони брінджарі, ламбада, куруба та інших племен накинулися на нещасну столицю, розграбували склади і торгові лавки та забрали з собою безліч багатств. Діого де Коуту стверджував, що вони здійснили протягом дня шість організованих нападів на місто [6, р. 92-93; 25, с. 401].

Третій день знаменував початок кінця Віджаянагара. Переможне об'єднане союзне військо, яке деякий час залишалося на бойовищі з метою відпочити і поповнити сили, тепер підійшло до індуської столиці. З цього часу, воно протягом наступних п'яти місяців спустошувало Віджаянагар, який повністю опинився в його владі. Мусульманські воїни нещадно знищували людей, руйнували статуї та храми. Внаслідок їхньої страшної помсти від палацового комплексу магараджівдхіраджів, за винятком декількох великих кам'яних храмів і стін, дійшла лише купа руїн (мал. 17), яка вказує на місце, де колись стояли величні «імператорські» споруди [58, р. 207]. Ніщо не уникнуло їхньої люті. Вони зруйнували павільйони, котрі стояли на величезній платформі, з яких магараджівдхіраджі милувалися святкуваннями, і знищили на них всю мистецьку різьбу. Вони спалили прикрашені чудовою різьбою будівлі, що утворювали храмовий комплекс поблизу річки, і знесли вишукані кам'яні скульптури. «Мабуть, ніколи за всю світову історію таке спустошення ще не приходило, – писав Р. Сьюелл, – притому настільки раптово, в таке чудове місто, що колись процвітало, в якому проживало багато заможного й пра-

Мал. 17. Руїни міста Віджаянагар. Сучасне фото.

цьовитого населенням, і потім відразу захопленого, розграбованого та перетвореного на руїни серед картин дикої бійні й жахів, що не піддаються описам» [58, р. 208].

Однак, Віджаянагар як держава ще деякий час продовжував існувати, але від нищівного розгрому 1565 р. він ніколи вже не зміг оговтатися. У 1570 р. безславно помер магараджадхіраджа Садашіва Рая і Тірумала коронував як засновник останньої індуської «імператорської» династії Аравіду [24, с. 327; 50, р. 434-440; 58, р. 207]. Столиця держави була спочатку перенесена в Пенуконду, а пізніше – ще південніше, в Чандрагірі. Васальні володіння магараджівдхіраджів, старі та новоутворені, поступово перетворювалися на самостійні. Безславна агонія держави Віджаянагар затяг-

Мал. 18. Джелаль ад-Дін
Мухаммад Акбар.
Могольська мініатюра XVI ст.

нулася ще на сотню років [24, с. 327; 45, р. 218-220; 58, р. 206-207].

Некраще склалася й подальша доля переможців. Свого часу Т. В. Хейг підкреслив, що «Талікота стала однією з вирішальних битв у долі всієї Індії» [43, р. 450]. Проте, як це часто бувало в історії, після своєї великої перемоги деканські султанати знову занурилися у міжусобні чвари. Тому повністю справедливими є слова Дж. Кея, що «падіння Віджаянагара означувало собою зникнення півдня як окремої політичної арени. Як покаже час, справжніми переможцями під Талікота виявилися не Біджапур і Голконда, а Великі Моголи» [25, с. 401-402]. Справді, уже вкінці XVI ст. могутній могольський падешах Джелаль-ад-Дін Мухаммад Акбар (1556 – 1605) (мал. 18), внук

Мал. 19. Меморіал битви під Талікота. Сучасне фото.

Бабура, розпочне тривале завоювання султанатів Декана, котре буде продовжуватися і за його наступників у продовж всього XVII ст. [16, с. 238; 53, р. 6-7]. І лише меморіал (мал. 19), побудований на честь битви під Талікота, ще довго нагадував її учасникам про велику перемогу та поразку в Середньовічній історії Індії.

Таким чином, велика битва, що відбулася 23 січня 1565 р., стала одним з вирішальних бойових зіткнень в історії феодальних держав на півдні Індостану. В ній об'єднані союзні військові сили чотирьох деканських султанатів завдали нищівної поразки армії держави Віджаянагар, яка внаслідок неї почала втрачати свої пріоритетні позиції у вказаному регіоні. Сама битва чітко засвідчила важливі зміни в питаннях ведення бойових зіткнень у польових умовах. Поряд з битвами під Райчуром (1520 р.) та

Паніпатов (1526 р.) вона склала наступну важливу ланку в розвитку «великої порохової революції» на території Індії. Під час цієї вирішальної битви артилерія змогла яскраво продемонструвати свої технічні можливості та неабиякий вплив на перебіг самого бойового зіткнення. Головним її політичним наслідком стало втручання держави Великих Моголів у життя феодалних держав Південної Індії. Самі ж переможці, мусульманські султани Декана, не змогли належно скористатися зі свого військового успіху, оскільки і далі продовжували вести між собою нескінченні війни, які підривали їхні людські та матеріальні ресурси.

Джерела та література: 1. Архашастра или Наука политики / Пер. с санскр. В. И. Кальянова. – М. ; Л., 1959. – 796 с.; 2. Бабур Захир ад-Дин Мухаммад. Бабур-наме / Пер. с перс. С. А. Азимджановой. – Ташкент, 1992. – 312 с.; 3. Бернье Франсуа. История последних политических потрясений в государстве Великого Могола / Пер. с фр. Б. Жуховецкого, М. Томара и Ю. Муравьева. – М., 2008. – 487 с.; 4. Хождение за три моря Афанасия Никитина / Отв. ред. Я. С. Лурье. – Л., 1986. – 216 с.; 5. Chronicle of Fernão Nuniz (Written probably A. D. 1535 – 1537) // Sewell R. A Forgotten Empire (Vijayanagar): A Contribution to the History of India. – L., 1900. – P. 291-395; 6. De Ásia de João de Barros e Diogo do Couto: 24 dec. – Lisboa, 1786. – Dec. VIII. – 485 p.; 7. Narrative of Domingos Paes (Written probably A. D. 1520 – 1522) // Sewell R. A Forgotten Empire (Vijayanagar): A Contribution to the History of India. – L., 1900. – P. 237-290; 8. Sousa Manuel de Faria. The Portuguese Asia: Or, the History of the Discovery and Conquest of India by the Portugues: 3 t. – L., 1695. – T. II. – 526 p.; 9. The history of the Bahmani dynasty: founded on the Burhan-i-Maaşir / By J. S. King. – L., 1900. – XXXV, 157 p.; 10. The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, 1615 – 1619 / Ed. by W. Forster: 2 vol. – L., 1899. – Vol. 1. – XII, LXVIII, 273 p.; 11. Ferishta Mohammed Kazim. The History of the Rise of the Mahomedan Powers in India till the Year A. D. 1612 / Transl. by J. Briggs: 3 vol. – L., 1829. – Vol. III. – XVI, 532 p.; 12. Азимджанова С. А. Государство Бабура в Кабуле и в Индии. – М., 1977. – 176 с.; 13. Алаев Л. Б. Южная Индия. Социально-экономическая история XIV – XVIII вв. – М., 1964. – 352 с.; 14. Алаев Л. Б. Такой я видел Индию. – М., 1971. – 320 с.; 15. Алаев Л. Б. Средневековая Индия. – СПб., 2003. – 304 с.; 16. Антонова К. А. Очерки общественных отношений и политического строя Могольской Индии времен Акбара (1556 – 1605). – М., 1952. – 284 с.; 17. Антонова К. А. Английское завоевание Индии в XVIII вв. – М., 1958. – 328 с.; 18. Балараммурти Й. Краткая история народа андхра. – М., 1956. – 176 с.; 19. Беленицкий А. М. О появлении и распространении огнестрельного оружия в Средней Азии и Иране в XIV – XVI вв. // Известия Таджикского филиала АН СССР. – Стали-390

набад, 1949. – № 15. – С. 21-33; 20. Бобров Л. А., Худяков Ю. С. Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего Средневековья и раннего Нового времени (XV – XVIII в.). – СПб., 2008. – 775 с.; 21. Винклер П. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX в. – М., 1992. – 332 с.; 22. Давыдов А. С. К истории огнестрельного оружия в Средней Азии // История и этнография народов Средней Азии: Сборник статей. – Душанбе, 1981. – С. 14-24; 23. Дюпюи Р. Э., Дюпюи Т. Н. Всемирная история войн: В 4 кн. – М., 1997. – Кн. 2: 1400 г. – 1800 г. – 930 с.; 24. История Индии в Средние века / Отв. ред. Л. Б. Алаев, К. А. Антонова, К. З. Ашрафян. – М., 1968. – 728 с.; 25. Кей Дж. История Индии. – М., 2011. – 761 с.; 26. Кудрявцев М. К. Индия в XV в. // Хожение за три моря Афанасия Никитина / Отв. ред. В. П. Адрианова-Перетц. – М., 1958. – С. 143-160; 27. Нефедкин А. К. Башни на вооружении древних боевых слонов // Вестник древней истории. – 2010. – № 2 (273). – С. 96-114; 28. Носов К. С. Традиционное оружие Индии. – М., 2011. – 384 с.; 29. Осипов А. М., Александров В. А., Гольберг Н. М. Афанасий Никитин и его время. – М., 1956. – 217 с.; 30. Паниккар К. М. Очерк истории Индии. – М., 1961. – 344 с.; 31. Пенской В. В. Великая огнестрельная революция. – М., 2010. – 448 с.; 32. Разин Е. А. История военного искусства: В 3 т. – СПб., 1999. – Т. 3: XVI – XVII вв. – 736 с.; 33. Робинсон Р. Доспехи народов Востока. История оборонительного вооружения. – М., 2006. – 280 с.; 34. Синха Н. К., Банерджи А. Ч. История Индии. – М., 1954. – 440 с.; 35. Тюляев С. И. Город Победы – Виджайянагар // Прометей. – М., 1977. – Т. 11. – 363-365; 36. Эгертон Э. Индийское и восточное оружие. От державы Маурьев до Великих Моголов. – М., 2007. – 294 с.; 37. Ágoston G. Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries // *Turcica*. – 1993. – Vol. 25. – P. 75-96; 38. Balard M. The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIV-th and XV-th Centuries // *Dumbarton Oaks Papers*. – 1995. – Vol. 49. – P. 23-32; 39. Basu K. K. The Battle of Talikota – Before and After (from Muslim Sources) // *Vijayanagara: History and Legacy*. – New Delhi, 2000. – P. 245-254; 40. Eaton R. M. *The New Cambridge History of India*. – Cambridge, 2005. – Vol. 1. – Pt. 8: A Social History of the Deccan, 1300 – 1761: Eight Indian Lives. – XIII, 236 p.; 41. Eaton R. M. «Kiss My Foot», Said the King: Firearms, Diplomacy, and the Battle for Raichur, 1520 // *Modern Asian Studies*. – 2009. – Vol. 43. – No. 1. – P. 289-313; 42. Eaton R. M., Wagoner Ph. B. Warfare on the Deccan Plateau, 1450 – 1600: A Military Revolution in Early Modern India? // *Journal of World History*. – 2014. – Vol. 25. – P. 5-50; 43. Haig T. W. *The Cambridge History of India*. – Cambridge, 1928. – Vol. III: Turks and Afghans. – 853 p.; 44. Heath I. *Armies of the Middle Ages*. – Worthing, 1984. – Vol. 2: The Ottoman Empire, Eastern Europe and the Near East, 1300 – 1500. – 201 p.; 45. Heras H. *South India under the Vijayanagara Empire. The Aravidu Dynasty*. – New Delhi, 1980. – Vol. II. – 682 p.; 46. Khan I. A. *Gunpowder*

and Firearms: Warfare in Medieval India. – New Delhi, 2004. – XIV, 263 p.; 47. Kodad S. B. Ramaraya: The de-facto ruler of Vijayanagar (History of Vijayanagar Empire). – New Delhi, 1986. – 74 p.; 48. Kodad S. B. The battle of Talikota (History of Vijayanagar Empire). – New Delhi, 1986. – IV, 60 p.; 49. Kodad S. B. The Deccani wars, 1542 – 1564 (History of Vijayanagar Empire). – New Delhi, 1986. – 40 p.; 50. Kulke H., Rothermund D. History of India. – L. ; N.Y., 2004. – 432 p.; 51. Lycett M. T., Morrison K. D. The «Fall» of Vijayanagara Reconsidered: Political Destruction and Historical Construction in South Indian History // Journal of the Economic and Social History of the Orient. – 2013. – Vol 56. – P. 433-470; 52. Newill M. A History of Portuguese Overseas Expansion, 1400 – 1668. – L. ; N. Y., 2005. – XVIII, 300 p.; 53. Niccolle D. Mughul India 1504 – 1761 (Men-at-Arms, 263). – Oxford, 1993. – 48 p.; 54. Nossov K. War Elephants (New Vanguard, 150). – Oxford, 2008. – 48 p.; 55. Ozbaran S. The Ottomans' Role in the Diffusion of Fire-arms and Military Technology in Asia and Africa in the 16 Century // Revue internationale d'histoire militaire. – 1988. – Vol. 67. – P. 77-83; 56. Panjaje K. K. The Portuguese-Vijayanagar War of 1558: A Study in Military History. – Puducherry, 2013. – 61 p.; 57. Saletore B. A. Social and political life in the Vijayanagara Empire (A. D. 1346 – A. D. 1646). – Madras, 1934. – Vol. I. – 471 p.; 58. Sewell R. A Forgotten Empire (Vijayanagar). A Contribution to the History of India. – L., 1900. – XXII, 428 p.; 59. Stein B. The New Cambridge History of India. – Cambridge, 2005. – Vol. 1. – Pt. 2: Vijayanagara. – XIV, 152 p.; 60. Sherwani H. K. Tilangana under Ibrahim Qutb Shah, diplomacy and military campaigns, pt. I, 1550 – 1565 // Journal of Indian history. – 1957. – Vol. 35. – Pt. 3. – P. 352-384; 61. Sherwani H. K. The Site of the so-called Battle of Talikota (Fought on January 23, 1565) // Journal of the Pakistan Historical Society. – 1957. – Vol. 5. – Pt. 3. – P. 151-157; 62. Shyam R. The Kingdom of Ahmadnagar. – Delhi, 1966. – XX, 441 p.; 63. Wagoner Ph. B. Harihara, Bukka, and the Sultan: The Delhi Sultanate in the Political Imagination of Vijayanagara // Beyond Turk and Hindu: Rethinking Religious Identities in Islamicate South Asia. – Gainesville, 2000. – P. 300-326.